

Universiteit
Leiden
The Netherlands

**Subversieve literatuur in de Zuidelijke Nederlanden, 1585-1621:
handschriftelijke beeldvorming van de Opstand als aanzet tot een
genuanceerde blik op de literatuurgeschiedenis van het Zuiden**
Caers, B.J.M.

Citation

Caers, B. J. M. (2020). Subversieve literatuur in de Zuidelijke Nederlanden, 1585-1621: handschriftelijke beeldvorming van de Opstand als aanzet tot een genuanceerde blik op de literatuurgeschiedenis van het Zuiden. *Jaarboek De Zeventiende Eeuw*, 4, 139-142.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3217774>

Version: Accepted Manuscript

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3217774>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Subversieve literatuur in de Zuidelijke Nederlanden, 1585-1621

*Handschriftelijke beeldvorming van de Opstand als aanzet tot een genuanceerde blik op de literatuurgeschiedenis van het Zuiden*¹

BRAM CAERS (UNIVERSITEIT LEIDEN)

[[Afb. 1: Weergave beleg van Antwerpen in 1585, Brussel, KBR, hs. 15.662]]

In handschrift Brussel, KBR, 15.662 zit ongeveer middenin een tekening in inkt en waterverf getiteld *De Belegeringhe vande vermaerde triumphelijcke stad van Antwerpen*, die over een volledige recto- en verso zijde een panoramische aanblik biedt van het beleg – of de Val – van Antwerpen in 1585. De onfortuinlijke stad is weergegeven vanaf het westen, waardoor de focus komt te liggen op de scheepsbrug die de Habsburgse veldheer Alexander Farnese had laten aanleggen over de Schelde, stroomafwaarts van Antwerpen. Zoals wel gebruikelijk is in vergelijkbare weergaven van belegeringen en oorlogshandelingen, zijn simultaan verschillende stadia van het beleg afgebeeld: de brandaanslag op Farnese's scheepsbrug, de Slag op de Kouwensteinsedijk, de onderwaterzetting van de polders rond de stad, het tevergeefs uitvaren van het schip *Fin de la Guerre*, enz. De weergave van de gebeurtenissen vertoont veel gelijkenissen met gravures uit de late zestiende eeuw, zoals bijvoorbeeld de bekende reeks die Frans Hogenberg aan de Opstand wijdde. Waar gravures echter statisch zijn, en weinig gelegenheid laten aan hun bezitters om in de iconografie in te grijpen, heeft de maker van het Brusselse handschrift ruim zijn eigen stempel gedrukt op de weergave van het beleg. Niet alleen combineerde hij kennelijk wat hij vond in verschillende gravures in één tekening, hij liet ook ruimte voor verschillende poëtische opschriften die de gebeurtenissen her en der van commentaar voorzien. Naast een beschrijving in een cartouche in de linkerbovenhoek vinden we ook een aantal chronogrammen die betrekking hebben op het jaar 1585, twee verzen van twee regels die de welstand van de stad Antwerpen schetsen, en ten slotte twee uitvoerigere gedichten, een epigram en een ballade, die zich beklagen over het droeve lot van de Scheldestad. Terwijl bijvoorbeeld van de chronogrammen de auteur niet met zekerheid bekend is, is het epigram ondertekend met de kenspreuk 'Naer t'suer compt soet', van de Mechelse rederijker Willem de Gortter, die geboren werd in Antwerpen in het jaar 1585 maar die zijn hele leven in de wat zuidelijker gelegen stad Mechelen zou doorbrengen.

Het handschrift waarin deze tekening voorkomt kan wel worden beschouwd als het 'verzameld werk' van de rederijker De Gortter, aangevuld met liederen en gedichten van andere rederijkers die hij sporadisch overschreef.² Globaal genomen kan de inhoud van het handschrift zonder meer subversief worden genoemd: zowel De Gortters eigen werk als wat hij uit andere bronnen overnam, draagt een nadrukkelijk rebels karakter.³ Het handschrift bevat schelddichten tegen de Spanjaarden, tientallen lofzangen op Willem van Oranje, Maurits van Nassau en andere roergangers van de Opstand, en ook geuzenliederen. Het

¹ Dit korte artikel beschrijft een onderzoek dat deel uitmaakt van het onderzoeksprogramma 'Vernieuwingsimpuls Veni' met projectnummer 016.veni.195.371, gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

² Zie oriënterend: J. Van Caudenberg, 'Het verzamelhandschrift van Willem de Gortter', in: N. De Paepe & L. Roose (red.), *Liber alumnorum Prof. Dr. E. Rombauts: aangeboden ter gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag en zijn dertigjarig hoogleraarschap*, Leuven, 1968, 211-230.

³ Vgl. B. Caers, "'Spaensche bloet-honden' overvallen de Nederlanden: een handschrift met subversieve teksten uit de Zuidelijke Nederlanden imagologisch bekeken', in: *Neerlandica Wratislaviensia* 29 (2019), 17-30.

bekendste daarvan is wel het *Wilhelmus*, dat in dit handschrift wordt toegeschreven aan Marnix van Sint-Aldegonde. Daarmee is het handschrift een literair-historisch curiosum: literatuurhistorici gaan er traditioneel immers van uit dat de literatuur in de Zuidelijke Nederlanden zich na de val van Antwerpen sterk op het religieuze richtte, en hebben gewezen op de actieve censuur vanwege de centrale overheid, die de publicatie van dissonant materiaal in de weg stond.⁴ Het lijkt erop dat De Gortters keuze voor het medium handschrift hem heeft toegestaan om vrijuit voor zijn politieke en religieuze overtuigingen uit te komen, tenminste in de beperkte sociale kring waarin zijn werk gecirculeerd kan hebben.

Het handschrift-De Gortter vormt het centrale vertrekpunt van het postdoctoraal onderzoek (NWO-Veni) dat ik de komende jaren uitvoer aan de Universiteit Leiden. In drie stappen, plaats ik het handschrift in zijn historische context, beginnende met de onmiddellijke omgeving van Willem de Gortter, en van daaruit de blik verbredend naar de literaire cultuur van de stad Mechelen en de hele Zuidelijke Nederlanden. Op die manier breid ik niet enkel het literairhistorische kader van de vraagstelling uit, maar betrek ik ook bij elke stap een uitgebreider corpus aan literaire teksten.

Eerst schets ik de belevingswereld en literaire horizon van Willem de Gortter.⁵ Met wie ging hij om in rederijderskringen? Wiens werk kende hij en schreef hij over? En wie was op de hoogte van zijn sympathieën? Daarbij komen vooral de Mechelse en Antwerpse rederijders in beeld. De Gortter was lid van de Mechelse kamer *De Peoene* en keek erg op naar het werk van de Antwerpse kamer *De Violieren* uit de zestiende eeuw. Het is zeer waarschijnlijk dat tenminste sommige van zijn Mechelse rederijdersvrienden op de hoogte waren van zijn politieke overtuiging. Zo maakte ene Willem van Orssaghen enkele van de tekeningen in het handschrift, en wijdde De Gortter aan hem en diverse andere sleutelfiguren van *De Peoene* ook lofdichten. De twee Willems werkten bovendien samen aan een ander handschrift, een album met tientallen stadszichten en oorlogstaferelen uit De Opstand, waarvoor Van Orssaghen de tekeningen maakte en De Gortter chronogrammen schreef als bijschriften.⁶

In een tweede stap leg ik De Gortters werk naast wat er zoal verscheen en circuleerde in zijn thuisstad, Mechelen, in de vroege zeventiende eeuw. Daarbij staat de beeldvorming van de Opstand centraal, vanwege de grote aandacht die De Gortter zelf aan dit thema schenkt. Diverse andere Mechelaars lieten zich op het einde van de zestiende en in de vroege zeventiende eeuw uit over de Opstand, in een discours dat goeddeels aansloot bij het Contrareformatorische gedachtegoed dat in de aartsbisschoppelijke stad Mechelen goed wortel schoot. Zo schreven wethouders kronieken en gedichten over de Opstand, werden er pamfletten verspreid over wapenfeiten van de Mechelse burgermilities, en verscheen er een levensbeschrijving van de katholieke koningin van Schotland, Maria

⁴ In de literatuurgeschiedenis domineert dit beeld nog sterk, zie K. Porteman & M.B. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen: geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1560-1700*. Amsterdam, 2008, 130-135.

⁵ Het handschrift bevat een gedicht over zijn bibliotheek dat alvast een inkijkje biedt in de teksten die hij ter beschikking had. Vgl. B. Caers, 'Een 'bibliotheekgedicht' van de Mechelse rederijker Willem de Gortter: de boeken van een verdoken protestant in contrareformatorische tijden', in: *De gulden passer* 98:1 (2020) [ter perse].

⁶ A. de Behault de Dornon & E. Wagemans, 'Guillaume de Gortter, dit Sombeke: rhétoricien de Malines & les deux manuscrits de la Bibliothèque Royale qui lui sont attribués', in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 24 (1914), 211-230.

Stuart.⁷ Dit discours contrasteert vanzelfsprekend met de nadrukkelijk antikatholieke inhoud van De Gortters werk. De vraag is dan ook of er een dialoog valt vast te stellen tussen beide tegenpolen in de beeldvorming van het recente verleden.

In een laatste stap breid ik de focus uit naar de hele Zuidelijke Nederlanden. Ik ga op zoek naar vergelijkbaar materiaal elders in de zuidelijke Nederlanden, met als doel de oude these te nuanceren dat er na 1585 in het Zuiden geen plaats meer was voor dissonante stemmen in het contrareformatorische cultuurideaal. De hypothese is dat door meer aandacht te schenken aan teksten die uitsluitend in handschriftelijke vorm zijn overgeleverd, ons beeld van de literatuur in de Zuidelijke Nederlanden een heel stuk diffuser wordt dan nu het geval is. Literatuurhistorici hebben zich immers vooral gebaseerd op wat in druk verscheen, en wat dus per definitie de toets van de censuur heeft doorstaan.

Het onderzoek sluit globaal genomen aan bij historisch onderzoek naar de verschillende herinneringsculturen die na de Opstand in Noord en Zuid op gang kwamen.⁸ Door daarbij nadrukkelijk vanuit een lokaal perspectief uit te gaan, én het sterk onderbelichte medium van de handschriftelijke literatuur volop in beeld te brengen, hoop ik een bijdrage te leveren tot de literatuurgeschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden in het begin van de zeventiende eeuw.⁹

⁷ Vgl. over de contrareformatorische cultuur in Mechelen na 1585: B. Caers, 'In fide constans? Politiek van herinnering in het Mechelse stadsbestuur', in: *De zeventiende eeuw* 29 (2013), 228-246.

⁸ In Leiden is daarnaar uitvoerig onderzoek gedaan door Judith Pollmann en haar medewerkers, vgl. E. Kuijpers, e.a. (red.), *Memory before modernity. Practices of memory in early modern Europe*. Leiden, 2013 (Studies in Medieval and Reformation Traditions, 176).

⁹ In navolging van de vraag van J. van der Steen, *Memory wars in the Low Countries, 1566-1700*. Leiden, 2015, 27.